

BİBLİYOGRAFYA :

EBÜ'L-Esved ed-Düelfi, *Divân* (nşr. M. Hasan Âl-i Yâsin), Beyrut 1974, nâşirin mukaddimesi, s. 5-22; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 46; VII, 99; Cumahî, *Fuḥûlû's-şu'arâ*, I, 12; Cāhiz, *el-Buḥālâ* (nşr. Tāhā el-Hācīrī), Kahire 1981, s. 15, 153, 187; İclî, *eş-Şikât*, s. 238; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, II, 729-730; Taberî, *Tārīḥ* (Ebü'l-Fazl), IV, 461-466; İbn Abdürabbih, *el-İḥdül-ferīd*, II, 490; IV, 346, 354; VI, 185, 196; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 6-12; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡānî*, XII, 297-334; XVI, 376; XX, 370; Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn* (nşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 33-43; Ebü Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1954, s. 21-26; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 189-195; Dānî, *el-Muḥkem fî nakṭil-meşāḥif* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1379/1960, s. 43-47, 58, 210; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 4-11; Yâkūt, *Mu'cemül-üdeba*, XII, 34-38; XIV, 42; İbnü'l-Esîr, *İnḥâşü'l-gābe* (Bennâ), III, 103; İbnü'l-Kuṭṭî, *İnḥâşü'r-ruvât*, I, 4-24; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 216-219; Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrül-muḥîṭ*, Kahire 1403/1983, II, 300; Zehebî, *A'lâ mü'n-nübelâ*, IV, 81-86; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 151 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihāye*, I, 345-346; İbn Hacer, *el-İşābe*, II, 241-242; Tâcül-'arûs, VII, 316-317; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şi'a* (nşr. Seyyid es-Sadr), Tahrân, ts., s. 40-65; Ahmed Emin, *Ḍuḥâ'l-İslâm*, Beyrut 1353/1935, II, 285-288; Brockelmann, *GAL*, I, 42, 96; *Suppl.*, I, 72; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 13; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 89-91; Muhammed Hayr el-Halvânî, *el-Mufaṣṣal fî tārīḥi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut 1399/1979, s. 93-132; Ömer Ferruh, *Tārīḥu'l-edeb*, I, 348-350; Muhammed Rızâ el-Hakîmî, *Tārīḥu'l-'ulemâ* "abre'l-'uşûri'l-muḥtelife", Beyrut 1403/1983, s. 310-320; Dihudâ, *Luḡat-nāme*, Tahrân 1346 hş., II, 370-372; Reckendorf, "Ebü'l-Esved", *DMİ*, I, 307-308; a.mlf., "Ebü'l-Esved", *İA*, IV, 75-76; Ilse Lichtenstädter — [Nihad M. Çetin], "Nahiv", *İA*, IX, 35, 36-37; J. W. Fück, "Abu'l-Aswad al-Du'âlî", *EI*² (İng.), I, 106-107; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 279.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

EBÜ'L-FAZL el-ALLÂMÎ

(أبو الفضل العلامي)

Ebü'l-Fazl b. Mübârek
en-Nâgavî el-Allâmî
(ö. 1011/1602)

**Ekber Şah devrinin önde gelen
âlim, şair ve devlet adamı.**

6 Muharrem 958'de (14 Ocak 1551) Agra'da doğdu. Ailesi Arap asıllı olup Yemen'den Sind'e, daha sonra da Hindistan'a göç ederek Racastan'daki Nagor'a yerleşmişti. Babası Şeyh Mübârek (ö.

1593) şehrin ileri gelen âlimi olarak şöret kazanmış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ağabeyi Ebü'l-Feyz de (Feyzî-i Hindî) Ekber Şah devrinin meliküşşuarâsı idi.

İlk tahsiline Arapça öğrenmekle başlayan Ebü'l-Fazl, beş yaşına gelince okuyup yazabilecek bir seviyeye ulaştı. Babası ona naklî ve akllî ilimlerin her dalında mükemmel bir eğitim sağladı. Bu da kendisine olayları ve fikirleri tenkitçi bir gözle değerlendirme imkânı verdi.

Önceleri saraya intisap etmek istemi-yordu, fakat ağabeyi Ebü'l-Feyz'in teşvik ve desteğiyle 1574'te saraya girdi. Âyetül-kürsî'nin tefsirini yaparak Ekber Şah'a takdim etti. Bu çalışması hem hükümdar hem de ulemâ nezdinde itibar kazanmasını sağladı. Daha sonra hükümdarın Bihâr ve Bengal'de kazandığı bir zafer münasebetiyle Fetih sûresinin tefsirini de Agra'da bulunduğu sırada Ekber Şah'a takdim etti. Hükümdarın huzurunda yapılan münazaralara katıldı ve üstün bir zekâyâ sahip olduğunu ispat etti. Sadece kendisi değil ağabeyi ve babası da Ekber Şah'ın dinî düşüncelerinin gelişmesinde önemli, fakat bazılarının iddiasına göre zararlı etkilerde bulunmuşlardır. Ebü'l-Fazl el-Allâmî, Ekber Şah ile dostluğunu gün geçtikçe pekiştirdi. Bâbürlü hükümdarı onun fikirlerine çok ilgi duymuş, hatta bazı kabul edilemeyecek akıl dışı hareketlere de kalkışmıştı. Ebü'l-Fazl ise hükümdarın kabul edilmesi imkânsız davranışlarına Allah'a yakınlık ve ibadet vasfını verdiği gibi kaleme aldığı kaside ve methiyeleriyle onu göklere çıkarmıştı. Bu yüzden Fetihpür Sikri'de 1575'te bir divanhâne inşa ettirildi ve gerçekte hiçbir ilgisi olmadığı halde bu binaya ibadethâne adı verildi.

Ebü'l-Fazl, 1585'te Ekber Şah'ın askerî teşkilâtta belirlediği 1000 kişilik mansaba sahip oldu. 1592'de hükümdar

nezdindeki nüfuzunun artışına paralel olarak bu sayı 2500'e çıkarıldı. Ekber Şah bu nedimini babası Hümâyûn'un tahtgâhı Delhi'ye, Şah Kulu Han Mahrem'in yanında ikinci valiliğe tayin etti. Şehzade Selim fikirlerinden dolayı Ebü'l-Fazl el-Allâmî'yi sevmiyor, her vesile ile düşmanlığını belli ediyordu. Tarihçi Abdülkâdir el-Bedâünî de kendisine gösterdikleri himaye ve yardımlarını minnetle zikretmesine rağmen Şeyh Mübârek, Ebü'l-Feyz ve Ebü'l-Fazl el-Allâmî'yi Ekber Şah'ın dine olan bağlılığını sarsmalarından dolayı şiddetle tenkit eder. Hatta öğrencisi ve yakın dostu olduğu Ebü'l-Fazl'ı "dünyayı ateşe veren adam" şeklinde nitelendirir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, daha sonra Dekken'deki karışıklıkların bastırılması ve Bâbürlü nüfuzunun tekrar iadesiyle görevlendirildi. Bu aslında, Ekber Şah nezdinde Ebü'l-Fazl'ın şöretini göğeleme-yeye yönelik bir hareketti. Ebü'l-Fazl Dekken âsilerini beklenmeyen bir şekilde bertaraf ederek başta Şehzade Selim olmak üzere saraydaki rakipleri karşısında üstünlük sağladı. Burhânpür şehri yakınlarındaki Asîrgarh Kalesi'nin Bâbürlü hâkimiyetine alınışında yine Ebü'l-Fazl'ın ve Şeyh Abdurrahman Efdal Han'ın büyük yararlıkları görüldü (1599).

4 Rebîülevvel 1011'de (22 Ağustos 1602) bir suikast sonucu öldürülen Ebü'l-Fazl'ın başı kesilerek Şehzade Selim'e gönderildi. Ekber Şah katil haberini öğrenince çok üzüldü, oğlunu hadisedeki rolü sebebiyle hiç affetmedi. Fakat Şehzade Selim bu cinayetten hiç pişmanlık duymadı; hatta, "Ebü'l-Fazl Allah'a inanmayanların başı, babamın ulu adının kötülenmesine sebep olan insandır" diyerek kendini savundu. Ebü'l-Fazl Gvalior ci-varındaki Antri'de toprağa verildi. Kabri bakımsız ve harap bir haldedir. Allâmî ailesinden Abdurrahman Efdal Han'ın, 1613'te ölümüne kadar Bihâr'da valilik yaptığı bilinmektedir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî İslâm dünyasının muhafazakâr dinî liderlerini eleştirdi ve onları kısır görüşlü olmak ve hoşgörüsüz davranmakla itham etti. Ekber Şah'ın "dîn-i ilâhî" (tevḥîd-i ilâhî) adını verdiği yeni dinin oluşumunda önemli rol oynadı. Ekber Şah'ın bu konudaki düşüncelerini Ebü'l-Fazl ifade ediyordu. Hint ve Çin filozoflarının, Brahmanlar'ın, Budistler'in, Mecûsiler'in ve papazların görüşlerinden etkilendi. Dinî konulardaki görüşleri kâfir ve zındık olarak suçlanmasına sebep oldu. Bazıları onu Hindü, ba-

Ebü'l-Fazl
el-Allâmî'nin
bir tasviri
(Bayur,
II, resim 38)

zıları Mecûsî, bazıları da özgür bir düşü-
nür veya ateist olarak tanıtırlar. Abdül-
kâdir el-Bedâü'nî ondan "müctehid-i dîn
ü mezheb-i nev" olarak söz eder. Ebü'l-
Fazl dîn-i ilâhînin ve Ekber Şah'ın ateşli
bir savunucusuydu. Öyle ki hükümdarın
bazı anormal hareketlerini Allah'a yakın
olmakla açıklıyor, onu ilâhî bir görevi ifa
etmek üzere gönderilmiş bir hükümdar
şeklinde takdim ediyordu; hükümdarın
hem dinî hem de dünyevî yetkilerle mü-
cehhez olduğunu söylüyordu.

Ekber Şah'ın 1575'te yaptırdığı divan-
hâne, Ebü'l-Fazl'ın kabiliyetini ortaya
koyması açısından iyi bir fırsat teşkil et-
ti. Burada Hindü filozofları, Zerdüşť li-
derleri ve Cizvit papazlarıyla görüşerek
onları etkilemeye ve dîn-i ilâhîyi tanıtmaya
çalışırken kendisi de onların fikir-
lerinden etkilendi. Ebü'l-Fazl toplumu
askerler, bilginler, sanatkar ve tüccarlar,
çiftçiler ve işçiler olmak üzere dört
sınıfa ayırıyordu. Bütün insanların kar-
deş olduğunu, müslümanlarla Hindûlar
arasında temel bir kültür birliğinin bu-
lunduğunu ve dinî farklılıkların toplu-
mun homojen yapısını bozması ge-
rektiğini ileri sürer ve herkesle barış ha-
linde yaşamayı tavsiye ederdi.

Eserleri. Ebü'l-Fazl el-Allâmî devlet
adamlığı, kumandanlığı ve ilâhiyatçılığı
kadar eserleriyle de tanınmıştır. 1. *Ekber-
nâme*. Bâbürlüler döneminin en önemli
kaynaklarından ve resmî tarih yazıcılığı-
nın en güzel örneklerinden biri olan bu
Farsça eser, Ekber Şah'a ithaf ve takdim
edilmek üzere kaleme alınmıştır. Ebü'l-
Fazl, 998 (1590) yılında yazmaya başla-
dığı eser üzerindeki çalışmalarına öldü-
rüldüğü sırada devam ediyordu. *Ekber-
nâme* üç kitap halinde düzenlenmiştir.
Birinci kitap, Ekber Şah'ın kehanetleriyle
Hint-Grek astrolojik teorileri üzerine
kurulmuştur. Bu bölümde Hz. Âdem'den
Ekber Şah'a kadar tarihte önemli rol oy-
namış meşhur simalardan bahsedilmekte
ve özellikle onun babası Hümâyûn
hakkında geniş bilgi verilmektedir. Daha
sonra Ekber Şah'ın tahta çıktığı 1556'-
dan 1572 yılına kadar meydana gelen
olaylar kronolojik sırayla anlatılmaktadı-
r. İkinci kitap yine kronolojik sıra da-
hilinde 1572-1602 yılları olaylarını ihtiva
etmektedir. Üçüncü kitap "Âyîn-i Ekberî"
adıyla meşhur olup zaman zaman
müstakil bir eser gibi değerlendirilmek-
tedir. Bu kitap, Ekber Şah dönemindeki
Hindistan kıtasının ayrıntılı tasvirini içere-
mekte ve beş bölümden oluşmaktadır.
Birinci bölümde hükümdarın kudretinin

ilâhî kaynağı üzerinde durulmakta, sa-
ray ve hazine hakkında bilgi verilmek-
te; ikinci bölümde askerî sistem; üçün-
cü bölümde sivil idare, mahallî ve mer-
kezî vergi sistemi; dördüncü bölümde
Hindistan'ın coğrafi ve etnografik yapı-
sı, Hint felsefesi ve sosyal yapı hakkın-
da bilgi verilmekte; son bölümde ise ba-
zı meşhur simalarla Hint evlîalarına ve
Ekber Şah'ın sözleriyle öğretilerine yer
verilmektedir. Ebü'l-Fazl eseri yazarken
arşiv belgelerinden ve imparatorluk ka-
yıtlarından faydalandığı gibi Racpût kay-
nakları ve şifahî rivayetlerden de istifa-
de etmiştir. XVI. yüzyıl Hint toplumunu
pek çok yönüyle tanıtan ve o döneme ışık
tutan *Ekbernâme*, düzenleniş biçimi ba-
kımından da mükemmel bir eser kabul
edilmektedir. *Ekbernâme* daha sonraki
yüzyıllarda yazılan birçok esere kaynak
teşkil etmiştir. Mevlevî Hüseyin Bilgramî'nin *Sevânih-i Ekberî*, Muhammed
Hâfız'ın *Nef' u't-tâlibîn* ve Hocaâde Ve-
lî Sirhindî'nin *İkbâl-nâme-i Cihângîrî*-
sinde Ekber Şah zamanına ait bilgiler
Ebü'l-Fazl'ın bu eserinden nakledilmiş
veya özetlenmiştir. Dünyanın çeşitli kütü-
phanelerinde yazma nüshaları bulun-
nan (Storey, I/1, s. 544-546) *Ekbernâme*
üç cilt halinde yayımlanmıştır (Leknev
1867; Calcutta 1873-1887; Cawnpore-Lek-
nev 1881-1883). Eser önce özet olarak
(London 1821), ardından bölümler halin-
de (I-II, London 1831-1834) tercüme edil-
diği gibi tamamı H. Beveridge tarafından
İngilizce'ye çevrilmiştir (Calcutta 1897-
1921; New Delhi 1973, 1979, 1985, 1987).
İnâyetullah b. Muhib Ali esere *Tekmil-
le-i Ekbernâme* adıyla 1605 yılına kadar
gelen bir zeyil yazmıştır (Calcutta 1873-
1887). Eserin üçüncü kitabını teşkil eden
Âyîn-i Ekberî'nin muhtelif kütüphane-
lerde müstakil nüshaları bulunmaktadır
(Storey, I/1, s. 549-550). Bu eserin ilk de-
fa sadece I ve III. ciltleri 1855'te Delhi'de
neşredilmiş, daha sonra üç cildinin
birkaç baskısı yapılmıştır (Calcutta 1867-
1877; Leknev 1869, 1882, 1893). Ayrıca ba-
zı bölümleri Mevlevî M. Siddîkî tarafın-
dan *İntihâb-ı Âyîn-i Ekberî* adıyla ya-
yımlanmıştır (Allahâbâd 1931). *Âyîn-i
Ekberî* önce üç cilt halinde F. Gladwin
(Calcutta 1783-1786), ardından ilk cildi
H. Blochmann, II ve III. ciltleri de H. S.
Jarrett tarafından (Calcutta 1868-1894;
Delhi 1927-1949, 1989) İngilizce'ye çev-
rilmiştir. 2. *Mükâtebât-ı (Mektûbât-ı)*
‘Allâmî Ebü'l-Fazl. Ebü'l-Fazl'ın çeşitli
hükümdar ve devlet adamlarına gönder-
diği mektuplar 1606'da yeğeni Abdüs-

samed b. Efdal Muhammed et-Temîmî
tarafından toplanmış ve daha sonra *Mü-
kâtebât-ı ‘Allâmî Ebü'l-Fazl* adıyla ya-
yımlanmıştır (Nawal Kishore 1280). Mek-
tuplarından bir bölümü de *Ruķa‘ât-ı
Ebü'l-Fazl ‘Allâmî* başlığıyla 1238'de
(1822) Kalküta'da, *İnşâ‘-ı Ebü'l-Fazl
‘Allâmî* başlığıyla 1872'de Kanpûr'da
neşredilmiştir. Yine Abdüssamed tara-
fından derlenen *Her Sih Defter-i Ebü'l-
Fazl* da basılmıştır (Delhi 1262).

Bunlardan başka Ebü'l-Fazl'ın kaynak-
larda *Risâle-i Münâcât* ve *Câmî‘u'l-
luğât* adlı iki eserinden söz edilmekte-
dir (*The Ā-in-i Akbarī* [trc. Blochmann], I,
LIV). Ayrıca hükümdarın emriyle İncil'i ve
Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ını Arap-
ça'dan Farsça'ya çevirmiş, *Târîh-i Elîfî*
adlı eserin telifinde ve *Mahabharata*'nın
tercümesinde görev almış, bazı Sanskritçe
metinleri Farsça'ya tercüme etmiş-
tir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Kelîle* ve
Dimne'nin tercümesi olan *Envâr-ı Sü-
heyli* adlı eserine *‘İyâr-ı Dâniş* adıyla
bir nazîre yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Akbarnâme* (trc. H.
Beveridge), I-III, New Delhi 1987; a.mlf., *The
Ā-in-i Akbarī* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989,
I, s. XXV-LIX, 1-10; C. de Vaux, *Les Souverains
l'histoire et la philosophie politique*, Paris 1921,
s. 319-330; a.mlf., *Les Penseurs de l'Islam*, Pa-
ris 1984, I, 319-330; Abdülhay el-Hasenî, *Nüz-
hetü'l-havâîr*, V, 25-27; Bayur, *Hindistan Ta-
rihi*, II, 558-559; I. Kratchkovsky, *Târîhu'l-ede-
bi‘i-coğrafiyyi'l-‘Arabî* (trc. Selâhaddin Osman
Hâşim), Kahire 1965, II, 536-539; N. A. Siddiqi,
"Shaikh Abu'l-Fazl", *Historians of Medieval
India* (ed. M. Hasan), New Delhi 1968, s. 123-
141; U. N. Day, *Some Aspects of Medieval In-
dian History*, New Delhi 1971, s. 185-197; Sto-
rey, *Persian Literature*, I/1, s. 541-551; Azra
Alavi, *Socio-Religious Outlook of Abul Fazl*,
Delhi 1983; Md. Gholam Rasul, *The Origin and
Development of Muslim Historiography*, Rajsha-
hi 1404/1984, s. 95-98; Safâ, *Edebiyyât*, V/3,
s. 1697-1703; W. H. Moreland — A. Y. Ali, "Ak-
bar's Land Revenue System as Described in
the Ain-i Akbari", *JRAS* (1918), s. 1-42; A. S.
Beveridge, "The Sources of the Akbarnama",
JASB, new series XIV (1918), s. 469-471; a.mlf.,
"Ebü'l-Fazl", *IA*, IV, 76-77; H. Beveridge, "Fey-
zi Seyh", a.e., 592-593; E. F. Wellesz, "An Ak-
barnâmâ Manuscript", *Burlington Magasi-
ne*, sy. 80-81, London 1942, s. 135-141; W. S.
Agrawala, "Figures of Land Revenue in the
Ain-i Akbari", *Jadu-Nath Sarkar Commemo-
rate*, II, Delhi 1958, s. 14-19; S. C. Welch Jr.,
"The Paintings of Basavan", *Lalitkala*, X, Del-
hi 1961, s. 7-17; I. Muhammed Khan, "Abu al-
Fazl as Historian and Hagiographer", *JPHS*,
II (1963), s. 15-39; Nurul Hasan, "Abu'l-Fazl
‘Allâmî", *EP²* (İng.), I, 117-118; R. M. Eaton,
"Abu'l-Fazl ‘Allâmî", *Elr.*, I, 287-289.

